

Božena Buchtová: Nezaměstnanost. Psychologický, ekonomický a sociální fenomén

Praha, Grada Publishing 2002, 236 s.

Nezaměstnanost je, vzdor všeobecnému pocitu potřeby práce, průvodním jevem rozvoje tržních ekonomických systémů. Je fenoménem poznamenávajícím sílíci měrou i naši ekonomiku prvních let třetího tisíciletí. Kolik toho však víme o mnohačetných dopadech nezaměstnanosti? Jakou úlohu sehrává osobní zkušenost se ztrátou zaměstnání v kontextu společnosti, která tradičně vidí v práci nezastupitelný aspekt životního směřování? Jak historicky vzato souvisí práce s daným kulturním kontextem a životním způsobem? Jaké historické zkušenosti má česká společnost s nezaměstnaností? A dále: Hraje nezaměstnanost nějakou roli v modelování hospodářské politiky? Má nezaměstnanost jako sociální fenomén svébytné psychologické aspekty? Co vůbec víme o autoreflexi dlouhodobé nezaměstnanosti? V jaké míře se může nezaměstnanost podílet na duševním a fyzickém zdraví? Jak se liší průběh nezaměstnanosti z hlediska vývoje osobnosti v jednotlivých věkových etapách? A konečně: Jak se odrážel fenomén nezaměstnanosti v klasické vědecké literatuře? To je suma otázek, rámujiících komplexnost problematiky řešené v kolektivní monografické práci, která vyšla trpce řečeno „v pravý čas“: v době, kdy míra nezaměstnanosti u nás nebezpečně atakuje desetiprocentní hranici. B. Buchtová, která se dlouhodobě problematikou nezaměstnanosti zabývá, shromáždila renomované odborníky na problematiku práce a nezaměstnanosti z oblasti filozofie, ekonomie, historie, medicíny, psychologie a psychiatrie a připravila tak vskutku užitečnou práci na téma, které v naší společenskovední produkci dosud nenašlo náležitou odezvu. J. Šmajs tak v úvodní kapitole *Práce – téma k zamyšlení* připomíná filozofickým pohledem skutečnost, že práce, vzdor namáhavosti, zajišťuje jedinci osobnostní rozvoj, pocit uspokojení a životního smyslu. Práce jako

přírodní i kulturní aktivita, jako jednota fyzické a duševní námahy, odpovídá hlubinně biologické potřebě člověka přiměřeně zatěžovat bytostné síly, konfrontovat je s rodově příbuznými silami a strukturami přírody. Práce uděluje lidskému životu řád, důstojnost a smysl. Člení den, týden, měsíc i rok, tvoří tradičně osu životního způsobu lidí a podílí se i na biologicky přirozeném a příjemném rytmu námahy a odpočinku. Proto i v globalizující se ekonomice je pro člověka jako vysoce konzervativní biologický druh práce rovněž ničím nenahraditelnou funkční slastí. Stále aktuálnější imperativem se tak stává nutnost znovu vřazovat lidskou práci do ekonomiky i v případě těch, kteří bez vlastního zavinění práci ztratili či nedostali vůbec šanci normálně pracovat, a tedy i normálně žít.

Československá nezaměstnanost 30. let dvacátého století, téma z pera Z. Kárníka předznamenává, že určitý stupeň nezaměstnanosti byl příznačný pro všechny fáze výrobního cyklu rozvinutého kapitalismu. Historickým ohlédnutím se konstatuje sílíci dynamika vývoje globalizované techniky a technologie doprovázející nebyvalý rozmach výroby po I. světové válce a následující Velká hospodářská krize a s ní spojená nezaměstnanost, jakou ještě svět nepoznal. Ta postihla ve třicátých letech asi tři miliony občanů ČSR, zejména v důsledku proexportního zaměření našeho průmyslu. V důsledku nerovnoměrného rozložení výrobních odvětví byla nezaměstnanost v německých okresech více než dvojnásobná: sociálně politické důsledky této skutečnosti byly děsivé zejména následným příklonem českých Němců k Henleimovi a Hitlerovi. Proto i nadprůměrná nezaměstnanost může mít v určitém historickém a společenském kontextu ničivé a dlouhodobé následky přesahující rámec individuálních osudů.

K. Fuchs v kapitole *Nezaměstnanost v ekonomické teorii* připomíná, že moderní ekonomie věnuje právě nezaměstnanosti zvýšenou pozornost. Mimo jiné i kvůli již zmíněné krizi třicátých let. Přitom se ukazuje, že tomuto

jevu se přikládá různá váha v souladu s konkrétním badatelským zaměřením. V ekonomii se za nezaměstnané považují osoby produktivního věku, které nemají placené zaměstnání a přitom aktivně hledají práci a jsou ochotny do práce nastoupit. Připomíná se teorie dobrovolné nezaměstnanosti, kdy je upřednostňován volný čas před konáním práce. Za frikční nezaměstnanost se považuje dobrovolné opouštění práce za účelem hledání vhodnější pracovní pozice, strukturální nezaměstnanost odráží poruchy v proporcionalitě jednotlivých výrobců a cyklická nezaměstnanost reflektuje míru výkonnosti ekonomiky. Kontext kategorie nedobrovolná nezaměstnanost navozuje téma teorie efektivních mezd. Vcelku se ukazuje, že nezaměstnanost je společností vnímána jako významná porucha představující sociální i politický problém, který je provázán i s mírou inflace.

Stěžejní kapitola *Psychologie nezaměstnanosti* z pera vedoucí autorského kolektivu B. Buchtové správně vychází ze skutečnosti, že práce není pouze nezbytným prostředkem výroby statků a výkonu služeb, nýbrž i prostředkem objektivace osobních schopností a získávání pocitu odborné kompetence a osobní identity. Navíc svou mentálněhygienickou funkcí umožňuje odvod přebytečné duševní a tělesné energie. V kontextu životní dráhy člověka práce určuje začátek i konec ekonomické aktivity, socializačním směřováním předznamenává platné hodnoty. Soudobá psychologie se v kontextu interdisciplinárního zkoumání zabývá zejména problémem psychické pohody, životního uspokojení, sebedůvěry, úzkosti, deprese, kvality života či pracovních hodnot. Stále platí, že jsou to právě finanční těžkosti, které i dnes provázejí ztrátu práce. I dnes je vzor relativně lepší materiální situací než v minulosti nezaměstnanost doprovázena vykojením ze zažitého životního rytmu střídání práce a odpočinku, vyřazením ze společenského pracovního procesu a hlubokým znejistěním životní perspektivy ve smyslu zkušenosti se sociální izolací, individuální závislosti a bez-

moci v jednání. Buchtová shrnuje celou širokou paletu důsledků vzestupu hromadné nezaměstnanosti, a to jak z širšího společenského pohledu, tak v kontextu individuálních dopadů. Přitom připomíná i důsledky obav z nezaměstnanosti ve smyslu konkurenčního zesílení tlaku na výkon zaměstnanců. Prezentace výzkumu autoreflexe aktuální a potencionální ztráty práce upozorňuje na výraznou subjektivní podmíněnost vnímání komplexu faktorů ztráty práce a regionální a individuální nepřipravenost na fenomenem nezaměstnanosti. Odtud vyplývá nezbytnost zvýšení úrovně připravenosti společnosti na nezaměstnanost a s tím související imperativ výchovy k potencionální nezaměstnanosti. Přitom typy reakcí na ztrátu zaměstnání empiricky podloženými daty zabírají široké spektrum počínaje psychickým šokem, pasivní rezignací, přes obranný postoj až po výzvu k hledání nové práce. Neúspěšné pokusy sehnat práci vedou k apatii a vyvolávají negativní pocity marnosti a zbytečnosti. Střídání naděje a zklamání na trhu práce přispívá k emocionální labilitě a způsobuje depresi zejména u lidí bez perspektivy. Přitom se znovu potvrzuje, že právě nekvalifikovaní lidé snadněji přijdou o práci a obtížněji ji znovu nacházejí. Nezaměstnaní pociťují vyšší hladinu obecné psychické nepohody, deprese a ztráty sebeúcty. Přitom schopnost nezaměstnaného vyrovnat se se ztrátou práce závisí i na tom, jakou hodnotu připisoval ztracenému zaměstnání a jak mu byl oddán. Ke skupinám nejvíce ohroženým nezaměstnaností pak patří čerství absolventi středních a nověji i vysokých škol, starší lidé, ženy, zdravotně postižení lidé, osoby bez kvalifikace a romské etnikum. Dlouhodobá nezaměstnanost je často provázána s nezdramým životním stylem a zneužíváním návykových látek. V tomto smyslu se silně aktualizuje právě systém intervenčních programů pro nezaměstnané, který jim pomáhá neztrácet naději a aktivně čelit tlakům nepříznivé životní situace.

Vyřazení člověka z pracovního procesu se odráží na úrovních biologické, psychologické

ké a sociální. Z. Bolelucky příspěvkem *Nezaměstnanost a zdraví* připomíná, že ztráta profese či práce obecně může vést nejen ke ztrátě příjmu, ale také k narušení emoční pohody, rodinné rovnováhy, sociálních vztahů, kvality života, a dokonce i zdraví. A to jak v rovině somatické, tak z hlediska psychického. Přitom je ztrátu zaměstnání možné chápat jako událost, nezaměstnanost spíše jako stav. Konkrétně stav, který může vést k nekontrolovatelným změnám aktuálně cíleně zaměřených aktivit postiženého jedince. Deprese z nezaměstnanosti je zpravidla tím hlubší, čím více se cítí jedinec osobně vinen za svoji nezaměstnanost, čím méně může ovlivnit svoji situaci a čím menší má vyhlídky na nové profesní uplatnění. Přitom k ne zcela obecně známým skutečnostem patří autorovo sdělení, že nezaměstnaní jsou mj. jako „jiní nemocní“ léčení farmaky a je jim v krajních případech nabízeno i psychologické poradenství.

Josef Švancara pojednává o tématu *Biodromální aspekty nezaměstnanosti* ve smyslu prožívání nezaměstnanosti z hlediska vývoje osobnosti v linii jednotlivých věkových etap. Mladí dospělí tak zpravidla prožívají ztrátu pracovního uplatnění afektivně s tendencí nacházet problémy mimo sebe, ve vnějších podmínkách. Střední dospělost pak v tomto ohledu přináší prohlubování anomie a frustrace již tím, že jde o ztrátu dlouhodobě budované specializace pracovních schopností. Starší dospělí si zpravidla přejí, aby se jejich životy opíraly o jistoty. Ztráta zaměstnání je proto silně dimenzována pocity osamocení, bezvýchodnosti, bezperspektivnosti a zbytečnosti.

Recenzovaná práce je obohacena pozoruhodným výběrem textů k fenoménu *nezaměstnanosti z klasické vědecké literatury*. Za zvlášť chválný počín lze považovat zařazení obšírného překlada z klasické práce týkající se kvalitativního výzkumu společen-

ství nezaměstnaných v obci Marienthal z 30. let minulého století (autoři M. Jahodová, P. Lazarsfeld, H. Ziesel). Jde o dílo známé pouze v německé či anglické verzi a přinášející neocenitelné postřehy z dobového života obce paralyzované totální nezaměstnaností. Přímou naturální vlnou do problematiky nabízí i prezentace studie G. Orwella *Na dně v Paříži a Londýně* ilustrující život „tuláků a vagabundů“. Sociologická studie B. Zwickera *K sociologii nezaměstnanosti* pak přibližuje život, starosti, problémy a očekávání brněnských dělnických domácností nezaměstnaných v době hospodářské krize 30. let.

Kolektivní práce o nezaměstnanosti nabízí široce koncipovaný, interdisciplinární, dlouhodobým systematickým studiem podpořený a poučený pohled na závažný sociální problém, kterému právě ve zvýšené míře čelí i naše společnost. Nepochybně představuje dobrý informační zdroj pro komplexní vlnou do problematiky. Dílčí příspěvky zjevně primárně využívají i tematicky aktualizované výsledky jednotlivých autorů v daném oboru. Ucelenějšímu pohledu na fenomén nezaměstnanosti by jistě prospěl důraznější aktuální empirický vlnou a prezentace statistických dat týkajících se nezaměstnanosti. Některé trpké zkušenosti se „sezónností“ působení globálně operujících výrobních vlnou v naší společnosti by možná mohly být jedním z impulsů pro sociologicky relevantní rozbor nejednoznačnosti formování pracovních příležitostí a nezaměstnanosti v některých regionech naší země. Nejen z tohoto pohledu proto potěší, že B. Buchtová s dalšími odborníky připravuje novou práci, která obecnější rámec nezaměstnanosti obohacuje o výsledky aktuálních empirických šetření nejen nezaměstnanosti, ale i s ním spojeného fenoménu bezdomovství.

Aleš Sekot